

הרב יהושע ויצן

“ולא זוכין לעצמן בכח גופן” בעניין שבט הלוי ושרות צבאי

דברי הרמב"ם וסתירתם
מלחמות שונות
תפקידים שונים
“ולא זוכין לעצמם בכוח גופן”
מקור דברי הרמב"ם
סיכום

דברי הרמב"ם וסתירתם

כתב הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל:

”י. כל שבט הלוי מזהרין שלא ינחלו בארץ כנען וכן הם מזהרין שלא יטלו חלק בבזיה בשעה שכובשין את הערים, שני' לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל'. חלק בבזיה ונחלה בארץ. וכן הוא אומר 'בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם' בבזיה וכן לוי או כהן שנטל חלק בבזיה לוקה. ואם נטל נחלה בארץ מעבירין אותה ממנו.

יא. יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשודה בניהם ונתחלקה להם, אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביתן ככל ישראל.

יב. ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובבזיה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים. שני' יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל'. לפיכך הובדלו מדרכי העולם. לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם, שני' 'ברך ה' חילו'. והוא ברוך הוא זיכה להם, שני' 'אני חלקך ונחלתך'.”

בפשטות משמע מדברי הרמב"ם בהלכה י"ב, שאין שבט הלוי נלחם במלחמות כפי שכתב: “לא עורכין מלחמה כשאר ישראל”.

על דברים אלו, קשה מספר קושיות:

א. המשנה בסוטה¹ אומרת: “אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט... לא היה חחור”, משמע שכהנים נלחמים במלחמה. ופסק זאת

¹ פי"ב הל' י"ב.
² סוטה דף מ"ג ע"א.

הרמב"ם³, ומדובר שם על מלחמת רשות⁴, דהיינו, אפילו במלחמת הרשות כהנים נלחמים.

ב. הגמרא אומרת⁵:

"איבעיא להו כהן מהו ביפת תואר, חידוש הוא לא שנא כהן ולא שנא ישראל או דילמא שאני כהנים הואיל וריבה בהן מצוות יתרות..."⁶.

והרמב"ם פסק⁷: "זכהן מותר ביפת תואר בביאה ראשונה...". ודין אשת יפת תואר הוא במלחמה, כמ"ש שם הרמב"ם בהלכה ג': "אין אשת יפת תואר מותרת אלא בשעת השביה שנא' וראית בשביה". משמע שהכהנים נלחמים במלחמה.

ג. המשנה בסוטה⁸ אומרת: "במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", ולא פירשה שיש מישהו שפטור, כגון לוי. ופסק זאת הרמב"ם⁹, ושם לא הביא פטור לשום אדם¹⁰.

ד. הרמב"ם האריך בלשונו בהלכה י"ב, ובייחוד במה שהוסיף לכתוב: "ולא זוכין לעצמן בכח גופן". וצריך להבין כוונתו.

ה. מהו המקור של הרמב"ם לכך ש"לא עורכין מלחמה"?

מלחמות שונות

יש מתרצים¹¹, שצריך לחלק בין מלחמה על הארץ "שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוה בניהם ונתחלקה להם" כדברי הרמב"ם בהלכה י"א, בה אין הלויים נוחלים ואינם נלחמים, לבין מלחמה אחרת, כגון עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, בה הלויים נלחמים. ולפי"ז הלכה י"ב היא המשך של הלכה י"א, ועוסקת דווקא במלחמה הראשונה שהזכרה בהלכה י"א.

עפ"ז שתי הקושיות הראשונות, שמצינו שלוי יוצאים למלחמה, תורצו, אך עדיין נשארו שאר הקושיות על עומדן. ועוד קשה, מדוע

³ ה"ל מלכים פ"ז ה"ח.

⁴ ע"ש ברמב"ם בהלכה ד'.

⁵ קדושין כ"א ע"א.

⁶ ה"ל מלכים פ"ח ה"ד.

⁷ סוטה מ"ד ע"ב.

⁸ ה"ל מלכים פ"ז ה"ד.

⁹ עיין "מגילת מלחמה ושלום" מגניז נזיר אלוקים, מרן הרב דוד כהן זצ"ל, ירושלים תשל"ד, "בירור הפסק" ע"מ כ"ז, שהקשה כך על פטור בני הישיבות, אך לא הקשה מזה על פטור הלויים.

¹⁰ עיין "מגילת מלחמה ושלום", שם, ע"מ כ"ח. ועיין הרב יהודה גרשוני זצ"ל, תחומין ד' עמ' 62, 63 "גיוס כהנים ולוויים למלחמה".

הרמב”ם סגנן את דבריו כמתייחסים לכל המלחמות ”לא עורכין מלחמה“, ולא רמוז לפחות, שעוסקים דווקא במלחמה מסויימת.

תפקידים שונים

תירוץ נוסף נאמריו, בהתבסס על דברי המהר”ל מפראג. בעניין מלחמת מדין אומרת התורה¹²: ”אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא. וימסרו מאלפי ישראל אלף למטה שנים עשר אלף חלוצי צבא.“

ודרשו שם בספרי ”מה ת”ל לכל מטות ישראל תשלחו לצבא להביא שבטו של לוי“. והובא ספרי זה ברש”י¹³, ובאר עליו בגור אריה למהר”ל:

”כי שבט לוי היה נוסף על י”ב שבטים שנכתבו בקרא, שלא תאמר שלא היו רק י”ב לכך כתב לכל מטות ישראל, אף שבט לוי היה אלף, ומה שכתוב וימסרו מאלפי ישראל שנים עשר אלף, היינו אותם י”ב שילכו לצבא למלחמה מכל האלף משבט לוי לא היו חלוצים, אלא עם הארון היו ולא צריכים שילכו למלחמה אלף אלא משום גזירות הכתוב שיהיו מכל מטות ישראל לתת נקמת ישראל במדין, אי נמי משום זכותם גם כן שאלו האלפים כולם צדיקים וכשרים היו ולפיכך צוה שילכו גם כן מן שבט לוי, שבזכות כל השבטים ינצחו המלחמה, וכן משמעות המקרא אלף למטה לכל מטות ישראל, אף שבט לוי, תשלחו לצבא, אבל שנים עשר אלף חלוצי צבא היו כדכתיב י”ב אלף חלוצי צבא וגומר, כך הוא הפירוש“¹⁴.

משמעות דברי המהר”ל, שלוי נלחמו אך לא כחלוצי צבא, אלא הם הלכו עם הארון. וכמו שמבואר שם אח”כ בפס’ ו’ ”וישלח אותם משה אלף למטה לצבא אותם ואת פנחס בן אלעזר הכהן לצבא וכלי הקודש וחצוצרות התרועה בידו“. בדומה לכך באר ”בעמק הנצי”ב“ על הספרי: ”שהלכו לשמור את הכלים ולשרת את הצבא לכל שבטי ישראל“.

לפי הסבר זה מבוארות רוב הקושיות, שהרי שבט לוי משרת בצבא, רק שלא בתפקיד ”חלוצי צבא“, וכמו”כ מבואר מה מקורו של הרמב”ם לפטור ממערכות מלחמה. אלא שיש להסתפק האם אפשר ללמוד ממלחמת מדין על כל שאר המלחמות, כגון כבוש הארץ, או שנאמר ששם יש דין מיוחד¹⁵.

¹¹ הרב יעקב אריאל שליט”א, ספר הראל, ישיבת הסדר הגולן, עמ’ 201.

¹² במדבר ל”א, ד”ה’.

¹³ אומנם גירסת הגר”א בספרי הפוכה: ”להוציא שבטו של לוי“. אך אנו נתיחס לגי’ רש”י.

¹⁴ ובראם על רש”י משמע דגם לוי הוא בכלל ”שנים עשר אלף חלוצי צבא“.

¹⁵ דוגמא לחילוק דין מלחמת מדין למלחמת שבעת עממין ע”י ברמב”ם הל’ מלכים פ”ו ה”ז: ”כשצריך על עיר לתפשה, אין מקיפין אותה מארבע רוחותיה אלא משלש רוחותיה, ומניחין מקום לבורח ולכל מי

כמו"כ יש להעיר, שעדיין אריכות לשון הרמב"ם אינה ברורה.

"ולא זוכין לעצמם בכוח גופן"

הרמב"ם חידש הגדרה מיוחדת: "ולא זוכין לעצמן בכח גופן".

ישנם כאן שני עניינים - (1) זוכין לעצמן

(2) בכח גופן

מותר ללוי לזכות לעצמן, אך לא בכח גופן, ומותר ללוי לזכות בכח גופן, אך לא לעצמן.

לזכות לעצמן, אך לא בכח גופן - הכיצד?

כפי שראינו במהר"ל, ישנה אפשרות להשתתף במלחמה, אך לא כחלק מ"חלוצי הצבא", אלא עם הארון. וזה מותר, ואפילו חובה על הלוי להשתתף "כנושא הארון" אפילו במלחמה על הארץ "שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב". דהיינו הלוי ממלא במלחמה תפקיד רוחני, אך כחלק מהמערכה. כלפי זה כתב הרמב"ם לעיל "לא עורכין מלחמה בשאר ישראל" אין כאן פטור מוחלט ממלחמה, אלא דרך המלחמה של הלוי שונה מדרך המלחמה של "שאר ישראל". וכלפי זה כתב הרמב"ם בהמשך: "אלא הם חיל השם שנאמר ברוך ה' חילו" - אין כאן חיל רגיל, שפועל ע"י כח הגוף, אלא יש כאן חיל, שפועל בכח הרוח, מכיוון שהוא חיל ה'.

לזכות בכח גופן, אך לא לעצמן - הכיצד?

דווקא הארץ "שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב" נחשבת זכיה לעצמן, אך כל מלחמה, אפילו על ארץ נוספת, איננה נחשבת זכיה לעצמן. אם נדקדק בהלכה י"א, נראה שהרמב"ם לא הסתפק בהגדרה "שנכרתה עליה ברית לאברהם, ליצחק וליעקב" אלא הוסיף "וירשוה בניהם ונתחלקה להם". מה עניין חלוקת הארץ לכאן?

כתב הרמב"ם¹⁶:

"... ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים אע"פ שלא נכבשה כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו".

שירצה להמלט על נפשו שנאמר ויצבאו על מדין כאשר צוה ה' את משה מפי השמועה למדו שכך צוהו" וכתב ע"ז ברדב"ז: "... וע"כ איירי בעיירות הרחוקות אשר לא משבעה עממים דומיא דיליף מינה ואיירי נמי בשקראו להם לשלום ולא השלימו...".
¹⁶ הלכות תרומות פ"א ה"ב.

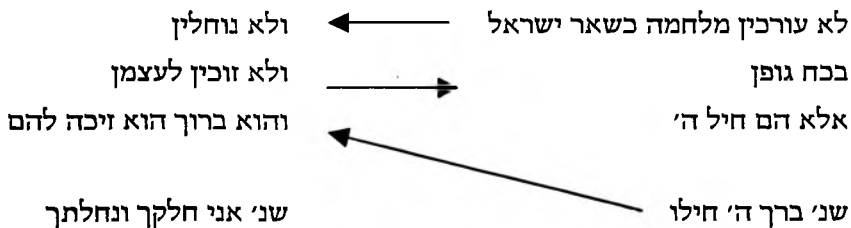
למדנו, שיש הבדל בין הכיבוש בימי יהושע, לכיבוש אחר. בימי יהושע היתה חלוקה של הארץ לשבטים ורק אח"כ הכיבוש. כיבוש כזה מוגדר כאן ע"י הרמב"ם כ"זוכין לעצמן", כי כל שבט ושבת כובש את חלקו, אך לעומת זאת כיבוש אחר, נעשה בצורה אחרת, וכפי שמגדיר זאת הרמב"ם: "אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל" - כאן הכבוש הוא כללי, ולא מוגדר "לעצמן" וממילא גם הלויים שותפים לכבוש כזה כמו שגם לגבי הנחלה והביזה, "הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביזתן ככל ישראל".

ויש להוסיף ולדקדק שהרמב"ם השתמש בהלכה י"א בביטוי "הרי הכהנים והלויים... ככל ישראל" ולעומת זאת בהלכה י"ב שינה הרמב"ם וכתב: "לא עורכין מלחמה כשאר ישראל", וזה גופא ההבדל, כי בסוף הלכה י"א אנו עוסקים בכיבוש כללי של כולם, ושבט הלוי הוא כלול בכך, אך בהלכה י"ב אנו עוסקים במלחמה של כל שבט על נחלתו, ובזה שבט הלוי אינו שוה לשאר ישראל (דהיינו לשבט ראובן לשבט שמעון וכו').

א"כ נמצינו למדים, שכבוש שאר כל הארצות נחשב ככח גופן, אך "לא לעצמן", ולכן בכבוש כזה הלויים שותפים בו ככל ישראל, דהיינו לא רק בתפקידים רוחניים, אלא גם כ"חלוצי צבא".

הביטוי "ולא זוכין לעצמן" מקביל למה שכתב לפני כן "ולא נוחלין" (והכוונה בארץ "שנכרתה עליה ברית... ונתחלקה להם"), ולמה שאמר אחרי כן: "והוא ברוך הוא זיכה להם שנא' אני חלקך ונחלתך".

כדי להבליט את מבנה ההלכה, נכתוב אותה בשני טורים:

ולסיכום:

ככלל, שבט לוי הוא חלק ממערך המלחמה, וכפי ששמע מדברי המשנה בסוטה מ"ד: "במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". ברור א"כ ששייכת מציאות של "אלמנה לכהן גדול,

גרובה וחלוצה לכהן הדיוט... לא היה חוזר¹⁷, וכן קיימת מציאות של יפת תואר בכהן¹⁸.

הרמב"ם באריכות לשונו מחלק בין מלחמת כיבוש הארץ שנכרתה עליה ברית, שם מכיוון שזה מוגדר "כזוכין לעצמן" הלויים אינם נלחמים "בכח גופן", אך מ"מ הם נלחמים בתפקידים רוחניים יותר, כחלק מהמערך הצבאי. אך במלחמה אחרת, כולל מלחמת כיבוש, שם מכיוון שאין זה מוגדר "כזוכין לעצמן", ממילא הלויים שם ממלאים תפקיד רגיל "עורכין מלחמה כשאר ישראל" ואפילו "חלוצי צבא".

מקור דברי הרמב"ם

לאחר ביאור דברי הרמב"ם ודקדוקם, עדיין נשאר לבאר את מקורו של הרמב"ם. לעיל הבאנו את דרשת הספרי במלחמת מדין שבא לרבות שבט לוי, ואת הסברו של המהר"ל ע"ז, שמתאים למה שדקדקנו ברמב"ם ש"אין עורכין מלחמה כשאר ישראל" אלא שכבר בארנו שהרמב"ם אומר זאת דווקא על מלחמה "בארץ שנכרתה עליה ברית וכו'", ולא בשאר המלחמות. ולכן נראה שהרמב"ם לא למד ממלחמת מדין על שאר המלחמות או שס"ל כהרא"ם. והנה במדרש הגדול¹⁹, פרק א' פס' מ"ט, כתב:

"אך את מטה לוי לא תפקוד. לא תמנה אותם בכלל ישראל, לפי שאינן יוצאין בצבא ולא עורכין מלחמה ככל השבטים, מפני שנתקדשו לעבודת ה', וכשנמנו במקום אחר לא נמנו במניין ישראל מבן עשרים. ועוד לא נמנו אלא כדי לפדות בהן בכורי ישראל, לכך נאמר ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל".

אם נניח שמדרש-הגדול לקח מהרמב"ם את דבריו אלו, יתכן שזה המקור בתורה לדברי הרמב"ם, אע"פ שלא מצינו מקור בדברי תנאים או אמוראים לכך.

התורה בתחילת ספר במדבר מצווה לפקוד את ישראל "כל יוצא צבא", ולעומת זאת "אך את מטה לוי לא תפקוד... בתוך בני ישראל". מקביל לדברי הרמב"ם ש"לא עורכין מלחמה כשאר ישראל", ומיד

¹⁷ סוטה מ"ג ע"א.

¹⁸ קדושין כ"א ע"ב.

¹⁹ עיין מבוא למדרש הגדול, ספר במדבר, בהוצאת מוסד הרב קוק, עמ' 12: "מרוכה שימושו של בעל מדרש הגדול בספרי הרמב"ם ובייחוד במשנה תורה... בעל מדרש הגדול מעתיק את לשון הרמב"ם מבלי להזכיר אף פעם את שמו, אולם על פי הרוכ הוא מביא את דברי הרמב"ם בחיסורים ובהשמטות ומשנה את דבריו".

אומרת התורה: "ואתה הפקד את הלויים על משכן העדות". מקביל לדברי הרמב"ם "מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו".

ולפי"ז מניין "יוצאי הצבא" הוא לקראת כניסתם לארץ "שנכרתה עליה ברית", ומכאן המקור לכך שיש חילוק בתפקיד של הלויים בצבא, לבין התפקיד של שאר ישראל. וקשר זאת הרמב"ם לאיסור הנחלה "בארץ שנכרתה עליה ברית", ולכן בשאר המלחמות לא חלק בין שבט לוי לשאר ישראל.

ומצינו בבמדבר-רבה²⁰:

"ד"א אך את מטה לוי לא תפקוד למה לא נמנו עם ישראל אלא שבטו של לוי פלטינין היו משל למלך שיש לו לגיונות הרבה ואומר לפרוסיטוט לך מנה את הלגיונות חוץ מן הלגיון העומד לפני, לפיכך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אך את מטה לוי וגו' בתוך בני ישראל אין אתה מונה אותן אבל לעצמך מנה אותן שאין שבחו של מלך שימנה לגיונו עם הלגיונות, לפיכך נמנו ישראל לעצמן ושבט לוי לעצמן, ומנן אתה אומר שמטעם הזה א"ל שכן כתיב אחריו ואתה הפקד את הלויים על משכן העדות וגו'".

ומשמע מדברי המדרש שגם הלויים הם בגדר לגיון, אלא שהוא לגיון העומד לפני המלך. וכל זה לפי הרמב"ם, בצבא היוצא להילחם על הארץ שנכרתה עליה ברית, אך בכל מלחמה אחרת, בין מלחמה מיד צר שבה עליהם, ואפילו מלחמה "שכובש מלך ממלכי ישראל" מעבר לארץ "שנחלקה להם", שם אין חילוק בין שבט הלוי לבין שאר ישראל.

סיכום

הרמב"ם פסק ששבט הלוי "לא עורכין מלחמה". לאחר שהבאנו מספר סתירות לדבריו, הובאו שתי גישות. הראשונה מחלקת בין מלחמות שונות, והשנייה מחלקת בין תפקידים במלחמה.

הצענו גישה מורכבת, המבוססת בעיקר על דברי הרמב"ם. תמציתה - במלחמת כיבוש הארץ שנתחלקה לשבטים, הלויים ממלאים תפקיד רוחני בלבד. אך בשאר המלחמות, כגון: עזרת ישראל מיד צר או הרחבת גבולות הארץ, הלויים נלחמים כמו כל השבטים.

ראוי לשים לב, שדוקא מלחמת כיבוש הארץ שנתחלקה לשבטים, מוגדרת כמלחמה "לעצמך", פרטית, לעומת מלחמת ישראל מיד צר, או להרחבת גבולות, שנחשבת כמלחמה שלא "לעצמך", כללית²¹.

²⁰ פרשה א', י"ב.

²¹ יתכן שדברים אלו נושקים לדברי הרב"ז במצודת-דוד. "מצוה רצ"ח... וטעם לא יהיה ללויים חלק ונחלה לפי שהארץ היא דוגמא... דמצא מין את מינו ונעור... ומטעם זה לא היו יוצאין בצבא... עיי"ש".